

KUTADGU BİLİG KAHRAMANLARI ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK*

Muhammed Emin YILDIZLI**

ÖZ

Yusuf Has Hacib tarafından yazılıp Tabgaç Buğra Han'a sunulan, yazılış nedenlerinden birinin de iki dünya mutluluğu olduğunu "350. beyit kitab adı urdum kutadgu bilig/ kutadsu oқиğlıқа tutsu elig 351. beyit sözüm sözledim men bitidim bitig/ sunup iki ajunni tutğu elig" beyitleriyle vaat eden Kutadgu Bilig, kültür tarihimizdeki önemli eserlerden biridir. Bu çalışmada Kutadgu Bilig'in dört temel karakteri (Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdilmiş ve Ogdurmuş) üzerine ve temsil ettikleri kavramlara (adalet, kut, akıl ve akıbet) yönelik bir inceleme yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışma ile ulaşılmak istenen temel amaç, eserin kahramanlarının ilişkilendirildiği dört kavramın "Yusuf Has Hacib'in ideal insanını/ kâmil insanını" nasıl tasvir ettiğini tespit edebilmektir. Bu ideal insanın iki dünya mutluluğunu nasıl yakalaması gerektiğini ortaya çıkarabilmektir. Eserde adalet, kut, akıl ve akıbet kavramlarıyla sembolleştirilen kahramanların, gizli başka sembolleri de var mıdır? sorusuna cevap bulabilmektir. Çalışmada belirtilen amaca ulaşmak için eserin yüzey yapısındaki kahraman tasvirlerinden, kahramanların diyaloglarından ve eserdeki olay akışından hareket edilecektir.¹

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdilmiş, Ogdurmuş.

REVISITING THE HEROES OF KUTADGU BILIG

ABSTRACT

Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacib and presented to Tabgaç Buğra Han, promising that one of the reasons for writing is to achieve fortune and happiness of the two worlds which means the material and the spiritual existences, by "350. beyit kitab adı urdum kutadgu bilig/ kutadsu oқиğlıқа tutsu elig 351. beyit sözüm sözledim men bitidim bitig/ sunup iki ajunni tutğu elig" couplets, is one of the important works in our cultural history. In this study, it is aimed to make an examination on the four basic characters of Kutadgu Bilig (Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdilmiş and Ogdurmuş) and the concepts they represent (justice, fortune/joy, reason and fate). The main aim to be achieved with this study is to determine how the four concepts with which the heroes of the work are associated describe "Yusuf Has Hacib's ideal person / perfect person". This is to reveal how the ideal person should achieve the happiness of the two worlds. Each hero of the text represents one of these concepts of justice, fortune, reason and fate. Main question to be answered in this work is whether there are any other hidden concepts or symbols these characters represent. In order to achieve the aim stated in the study, the hero depictions in the surface structure of the work, the dialogues of the heroes and the event flow in the work will be taken into consideration.

Keyword: Kutadgu Bilig, Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdilmiş, Ogdurmuş.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 11.01.2023; Yayına Kabul Tarihi: 01.03.2023

* Bu çalışma 16-18 Ekim 2019 tarihlerinde XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan özet bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İSTANBUL; ORCID: 0000-0002-2459-9543, E-posta: eminyildizli@istanbul.edu.tr

¹ Kutadgu Bilig üzerine yapılan çalışmada kahramanların özelliklerinin, sıfatlarının veya olay akışlarının geçtiği beyitler genel olarak dipnotlarda beyit numaralarının verilmesiyle tanıklanacaktır. Bu yöntemle makale yayın kuralları gereği makalede kullanılması gereken maksimum kelime sınırının aşılmasının önüne geçilmek amaçlanmıştır. Çalışmada temel alınan kaynak için bk. Arat, 2008.

Giriş

Kutadgu Bilig, Türklerin İslamiyet'in etkisi ile yazmış oldukları ilk eserlerden biri olması, Türk edebiyatı açısından birçok ilki hem tür hem şekil olarak barındırması hem de "Bağdat yönetim merkezli İslam halifeliğine karşı Türk tarzı sultanlık meşruiyetini de ilan eden ilk Türkçe eser olması bakımından (Özönder, 2018, s. 181)" kültür tarihimizin önemli eserlerindedir.

Bu önemli eserin gençler için kaleme alındığını ifade eden Özönder (2018, s. 180-183), devleti yönetecek Türk gençleri için eserin bir ders kitabı niteliğinde olduğunu ifade eder ve eseri "İslami Türk tarzı devlet yönetme bilgisi" şeklinde tarif eder. "Yusuf Has Hacib bu eseri ile insan hayatının anlamını, insanın toplum ve dolayısıyla devlet içindeki görevlerini tespit edip inceleyen bir toplum ve devlet felsefesi sistemi kurmuştur (Arslan, 1987, s. 20)."

Türk kültür, edebiyat, devlet ve siyaset tarihindeki bu önemli eserin isminin anlamı üzerine iki farklı görüş vardır, mutluluk veren bilgi ve devlet yönetme bilgisi. Bu iki farklı görüş Ercilasun (2007, s. 174) tarafından "Kutadgu Bilig'in kelime anlamı mutlu olma bilgisi, terim anlamı siyaset bilgisidir." şeklinde açıklanması eserin isminin anlamına yönelik tartışmaları da noktalar mahiyettedir. Eser her ne kadar Tabgaç Buğra Han'a, sonsuza kadar kalacak bir hediye olarak², sunulmak için yazılmış bir siyasetname olarak değerlendirilse de eserde işlenen konular ve diyaloglar eserin nasihatname özelliği taşıdığını da göstermektedir. Bu nasihatler sadece hükümdara ve onun çevresindekilere yönelik değil Yusuf'tan sonra gelecek kişilere de kalacak³ okuyanın elinden tutacak sözlerdir.⁴ Bu sözlerle "eserin kaleme alınmasındaki asıl amacın, insanları şairin düşündüğü ideal bir hayata kavuşturma olduğu açıktır (Arat, 2008, s. 29)."

"Kutadgu Bilig'de işlenen esas tem ideal insandır. Yusuf Has Hacib, kendi devrindeki ideal bir insanda bulunması gereken vasıflar üzerinde durur (Ercilasun, 1985, s. 133)." "Kahramanların düşünce ve tavırlarından yola çıkılarak ideal insan portresinin çizildiği bu eser, bu sembolik şahsiyetlerin metin boyunca tekrar edilmesi sayesinde bir süreklilik arz eder (Parlak, 2010, s. 90)."

Yusuf Has Hacib bu sürekliliği *İdeal İnsan Kün Togdı* karakteriyle oluşturmaya çalışmıştır. "Eserin esasını oluşturan olgun insan kavramı ve tanımının yanı sıra daha birçok erdem de (Arat, 2008, s. 26)⁵ Kün Togdı'nın diğer kahramanlarla ilişkileri diyalogları ve onların düşünce/ hareket dünyası⁶ vasıtasıyla açıklanır.

Eser üzerine yapılan çalışmalar⁷ incelendiğinde görülmektedir ki neredeyse hazırlanan bütün çalışmalarda eserdeki kahramanların diyalogları araştırmacıların hareket noktasını oluşturmuştur. Araştırmacılar tarafından kahramanların diyalogları ve sonrasında ortaya konulan düşünceler devlet yönetimi, askerî bilgiler, davranış kalıpları, erdemler vb. konular çerçevesinde ele alınmıştır. Eserde olay örgüsünün ve hareketliliğin az olması, zaman mefhumunun net bir şekilde ortaya konulmaması eserin diyaloglar ve

² 113. beyit

³ 192. beyit

⁴ 350. beyit

⁵ Kabalıcı Yayınevi tarafından tekrar basılan kitapta kitabın daha önceki baskılarına göre sadeleştirilmiş bir dil kullanıldığı görülmüştür. Arat'ın eserinin 1999 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından yapılan neşrinde aynı cümle şu şekilde geçmektedir: Eserin esasını teşkil eden kâmil insan mefhum ve târifi yanında, daha birçok faziletler vardır (Arat, 1999, s. XXI).

⁶ Burada hareket dünyasından kasıt; kahramanların eserin ilerleyişine yapmış oldukları bazı özel davranışlarla etki ettiği olaylardır. Örneğin; Ay Toldı'nın bir top üzerinde oturması, Ovgurmuş'un hükümdarın hizmetine girmemesi, Ögdülmiş'in üç kere Ovgurmuş'un kapısına gitmesi vb.

⁷ bk. Çağatay, 1967, s. 39-49; Çağatay, 1970, s. 95-111; Kök - Eker, 2019, s. 20-59 vb.

sonrasında verilen bilgiler etrafında değerlendirilmesine neden olmuştur. Eser bu şekilde kurgusal bir yapı ile okuyuculara sunulduğundan kahramanların özellikleri ve sembol olarak seçtikleri kavramlar daha da önemli hâle gelmektedir. Bu durum eser üzerine araştırma yapan araştırmacıların hemen hepsinin eser kahramanları üzerine de bir şeyler söylemesini mecbur kılmaktadır. Eser kahramanları özelinde yapılan çalışmalar dışında araştırmanın mahiyeti çerçevesinde kahramanların bazı özelliklerine değinen çalışmalar da Kutadgu Bilig araştırmalarında belirmektedir. Hazırlanan bu çalışmayla Kutadgu Bilig kahramanları özelinde yapılan çalışmalara ve incelenen konular özelinde kahramanlara değinen çalışmalar da değerlendirilmiştir.

Karakterler⁸

Töre'ye göre herkes kişi (insan) değildir. Yaljuk⁹ (beşer), kişi adaydır. Kendisine gönül, göz, akıl ve bilgi verilmiş; insanlık (kişilik) mertebesi gösterilmek suretiyle önce kişi, sonra da bilge olması istenmiştir. Yaljukda, bütün erdemler ile hakikatin özü kuvve hâlinde mevcuttur. Kut ve töre insanın içinde de meknuzdur, saklıdır. Her insanın içinde ay'ı, güneş'i zaten vardır; bunları görünür ve parlak kılan yaratılıştan getirdiği iyi tabiata ilaveten sosyal hayatta kazandığı erdemleridir. Bu sebeple yaljuca özünü (nefsini) tutmak (özün tutguç) için aklını kullanması öğütlenmiştir. Kişilik makamına erişebilmesi için aklını devreye sokması, bunun yollarını öğrenmesi gerektiği anlatılmıştır (Başer, 2011, s. 161-162).

Bu durum benzer şekilde Kök tarafından da “yaljuk” kavramının negatif ya da nötr bir ifadeye sahip olduğu şeklinde anlatılmış ve doğru yolda olan insanın “kişi, kişi oğlu” olarak aziz, faziletli ve könilik sıfatlarına haiz irfan sahibi ideal insan olduğu açıklanmıştır. Yine bu ideal insan bilgi ve erdemle süslenmiş akli zarafetle temsil etmektedir. “Akli zarafet ve çeşitli erdemlerle süslenen insan tüm ihtiraslarıyla kötüye doğru bir gidiş içinde olsa da bu insanın kendi tabiatından gelen duruma karşı durabilme gücü vardır. Yusuf Has Hacib bu düşünce ile ahlak anlayışının içine insanı ve insan anlayışının içine de ahlaki yerleştirmiştir (Filiz, 2002, s. 252-260).”

Kün Togdı

Kutadgu Bilig dört temel kahraman (Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş, Ogdurmuş) ve bu kahramanların sembolleştirildiği kavramlar (töre, kut, akıl, akıbet) üzerinden oluşturulmuştur. Eserde ismi geçen Küsemiş ve Kumaru adında iki karakter daha görülmektedir. Bu iki karakter de Başer'e (2011, s. 20) göre *özlem* (Küsemiş) ve *miras-öğüt* (Kumaru) kavramlarının somutlaştırılmış hâlidir. Eserde başka kişi ismi geçmemektedir. Eser kahramanlarından hiç şüphesiz en önemlisi kanunun kendisinde sembolleştirildiği Kün Togdı'dır. Bu durum Kutadgu Bilig'de 355. beyitte *Bu Kün Togdı dediğim doğrudan doğruya kanundur*, şeklinde bir ifadeyle açıklanmıştır.

Kün Togdı kimdir sorusuna Kutadgu Bilig'den hareketle şu cevapları buluyoruz; Kanun, doğruluk, adalet¹⁰ gibi isimlerle simgeleştirilip; uzun ömürlü- hâkim- bilge¹¹, şöhreti dünyaya yayılmış¹², dürüst- sözü doğru- gözü tok- gönlü zengin¹³, akıllı- bilgili-

⁸ Türkçenin tarihî metinlerindeki karakterler üzerine yapılan bazı çalışmalar için bk. Eliuz, 2001, s. 63-86; Yıldız, 2019, s. 59-78; Konur, 2022, s. 467-486.

⁹ yaljuk “insan, insanoğlu (Ercilasun vd. 2018, s. 946)”

¹⁰ 26. beyit, 65. beyit, 68. beyit, 355. beyit

¹¹ 405. beyit

¹² 406. beyit

¹³ 407. beyit

hakkaniyetli¹⁴, heybetli¹⁵, varlığı aydınlık veren¹⁶, namı dünyaya yayılmış¹⁷, doğru¹⁸ ve adaletli¹⁹ bir hükümdar.

Pek çok erdem, akıl ve bilgi ile donanmış bir figür olarak sunulan Kün Togdı, bu erdemlerine rağmen içinde bulunduğu durumdan memnun olmayan daha iyiyi ve daha çok erdemi arayan bir insan hüviyetinde Kutadgu Bilig’de başkahraman olarak yer almaktadır. Onun hükümdarlığının sınırları dünyadır ve Kün Togdı orada yukarıda sayılan sıfatlarıyla hüküm sürmektedir.

Hükümdar güneşle özdeşleştirilerek Kün Togdı ismiyle anılmıştır. Güneş bütün varlıklara etki eden güçlü bir varlık olarak görülürken, yaymış olduğu ışık ve ısınıyı da bütün dünyaya eşit olarak ulaştırmaktadır. Bu anlayış ve düşünüşle hükümdar da güneşe benzetilerek adil kanunlarla halkını yöneten ve onlara eşit bir şekilde davranması gereken bir yönetici olarak tasavvur edilmiştir (Koca, 2012, s. 68).²⁰

Bu düşünce Caferoğlu’nda (2001, CII, s. 55) kültürel temellere vurgu yapılarak Kün Togdı ve Ay Toldı isimlerinin rastgele konulmuş isimler olmadığını, o isimlerin Türk kültürünün derin izlerini taşıdığını ifade etmiştir. Bu görüşünü Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağanın bir evladının isminin “Ay” diğeriinin “Kün” olmasıyla tanıklattır ve bu kahramanların isimlerinin “Orta Asya Türk halkının folklordaki estetik görüşünden doğduğunu” söyler. Bu durumu Aslan da “Yusuf, Kün Togdı ve Ay Toldı adındaki iki sembolik şahsiyeti kullanarak, gerçekte Türk epik edebiyatının birer anısı olarak Orta-Asya halklarının hayal dünyasında kökleşmiş ve yaşayagelmiş unsurları eserinde yansıtmış gibidir. Çünkü Türklerin mitolojik ataları sayılan Oğuz Kağan’ın oğullarından birinin adı Ay, diğeriinin ise Kün olmuştur. Ayrıca Oğuz Kağan’ın annesinin adı da Ay Kağan idi. Bunlardan da anlaşılmalıdır ki, Kutadgu-Bilig’de gecen bu iki sembolik isim, Yusuf Has Hacib’in bir uydurması değil, Orta-Asya Türk halklarının folklorundaki estetik bir unsurdan doğmuştur (Arslan, 1987, s. 73).” şeklinde kültürel tutarlılık ve uyum içerisinde açıklar. Eserdeki adlandırmaların metaforik düşünce tarzının yansıması olduğunu açıklayan Kök ve Eker, Ay Toldı’nın Kün Togdı’dan sonra gelmesini de “ay’ın gökyüzünde ikincil fonksiyonda” bulunmasından hareketle kültürel metafor olarak açıklar. Her iki kahramanın isimlendirilmesini mitolojik öğelere bağlayan Kök ve Eker (2019, s. 239-240), mitolojik öğeler- kozmik gözlemler- kültürel uyumluluk/devamlılık ve ifade şekillerinin Kün Togdı ve Ay Toldı isimlerinde simgeleştirilmesinin Türk devlet ve düşünce yapısını görmemizi sağladığını açıklamaktadırlar.

“Tarihin öznesi olan insan ve gerçekleşme nesnesi olan mekân ve bunun kavramsal bir tezahürü olan millet müşterek hafızada sürdürülebilene bir devamlılığa bağlıdır. Bu devamlılığın içinde medeni ve kültürel unsurlar birlikte devam etmekte içlerine yenilerini almakta ya da bazı şeyleri eleyerek devam etmektedirler (Çetin, 2010, s. 123).”

¹⁴ 408. beyit

¹⁵ 409. beyit

¹⁶ 415. beyit

¹⁷ 458. beyit

¹⁸ 808-809. beyit

¹⁹ 812. beyit

²⁰ Bizzat Kün Togdı Ay Toldı’nın adının neden Kün Togdı olduğu sorusuna, adının anlamının güneş olduğunu, güneşin hiç küçülmediğini hep aynı şekilde kaldığını, güneşin doğmasıyla dünyanın aydınlandığını ve ışınlarının herkese eşit olarak dağıldığını, güneş burcunun aslan olduğunu, onun da hep sabit yani yerinde kaldığını söyler. Böylece “sultan-güneş-aslan-adalet”in birleştiğini ve sultanın halka tavrının ve sözünün kim olursa olsun en yakını da olsa âdilane olduğunu anlatır (Kutadgu Bilig, 1942, s. 48; Silahdaroğlu, 1996, s. 78-79; Kut, 2008, s. 193).

Eser kahramanlarının isimlendirilmesinde dâhi kültür- dil ilişkisinin güzel bir örneğini sunan Yusuf Has Hacib, kahramanlarını karakter olarak okuyucuya tanıtırken onları fiziksel özelliklerinden ziyade sahip oldukları erdemler ve sıfatlar üzerinden tanıtmıştır. Bu bağlamda hükümdarın yukarıda sayılan sıfatları arasında dikkat çekici olan unsurlardan biri *hükümdarın uzun ömürlü olmasıdır*. Bu durum her insanın kendi yaşadığı hayat içerisinde, sahip olduğu ömrü göstermesi açısından üzerinde düşünülmesi gereken felsefi bir düşünüş tarzı olabilir. Her insanın ömrü, insanın kendi hayat çizgisi içerisinde birtakım erdemlerle yaşaması ve kendini geliştirmesi adına yeterince uzundur. Eserdeki düşünce sisteminden yola çıkarak insan, zamanına hâkim (kendi hayatına düzen vermiş) bilgi sahibi, doğruluktan şaşmayan, gözü tok, gönlü zengin, hakkaniyetli vb. erdemlerle insanlara göz aydınlığı, mutluluk, veriyorsa ideal insan olmak yolundaki ilk mertebesini tamamlamıştır, şeklinde bir sonuca ulaşılabilir.

Kün Togdı ideal insan olma gayesiyle emek ve çaba harcayan bir karakter olarak eserde sunulurken, aynı zamanda bu karakter daha iyi ve daha erdemli bir hayata ulaşmak istemektedir. Tüm bilgi, erdem ve olumlu sıfatlarına rağmen Kün Togdı'nın bu isteği onu keder içerisine düşürmektedir. Kün Togdı kendisini bu kederli durumdan çıkaracak birisini aramaktadır ve o kişiyi şöyle tarif eder: 420. beyit *Bu beylik işi ve emir vermek meselesi büyük iştir*. 421. beyit *Bakarsan, çok zahmetlidir ve bin bir türlü işi vardır; bütün bu işleri gören akıllı insan azizdir*. 422. beyit *Memleketin her işini kendim yapamam, yanımda bu işleri yapabilecek biri gereklidir*. 423. beyit *Bana şimdi seçkin, akıllı, bilgili ve yetenekli bir kişi gerekli*. 424. beyit *Bana candan bağlı, güvenilir, doğru, dürüst yaradılışlı, içi dışı bir ve işten anlar biri olmalı*. 425. beyit *Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda bulunmalı*.

Devamlı daha iyiyi ve daha erdemliyi arama gayesinde olan Kün Togdı kendi içinde bulunduğu durumu ve kendisine yardımcı olacak kişiyi yani Ay Toldı'yı yukarıdaki beyitlerle tasvir etmektedir. Eserin devamında da Kün Togdı Ay Toldı'nın ölümünden sonra yine bir arayış içerisine girecektir. Ay Toldı'nın ölümüyle onun oğlu olan Ögdülmiş'te ıstıraplarını ve eksikliklerini tamamlayacak olan Kün Togdı, zaman içerisinde onun da geçiciliğini görecektir ve yeni bir arayış içerisine ısrarla Odgurmuş'a yönelecektir. Eserin tahkiye üslubundaki bu durum; Kün Togdı'nın eserin başkahramanı olarak devamlı bir gelişim, değişim ve arayış içerisinde olan ideal insan tipinin somutlaştırılmış bir figür olarak sunulmasının delilidir.

Ay Toldı

Eserin 420 ve 432. beyitleri arasında, Yusuf Has Hacib, Kün Togdı'nın ağzından ihtiyaç duyduğu bir yardımcının özelliklerini; seçkin, bilgili, yetenekli, güvenilir, dürüst, içi dışı bir, devlet işlerinden anlayan birisi şeklinde vererek okuyucunun nasıl bir karakterle karşılaşacağını göstermeye çalışmıştır. Bu noktadan sonra esere Ay Toldı dâhil olur.

Bulduğu yerde değerinin bilinmediğini ve faydalı bir insan olmadığını düşünen Ay Toldı değerinin bilineceği bir yere devletin başkentine hükümdara hizmet için yola çıkar ve bu noktada esere Ay Toldı karakteri dâhil olur. Ay Toldı'nın hükümdarla tanışma sürecinin eser içerisinde uzatıldığı ve hükümdarla tanışmanın hemen mümkün olmadığı Ay Toldı'nın konakladığı yerden başlamak üzere tanıştığı kişiler de dâhil olmak üzere detaylı bir şekilde anlatılır. Eserin tahkiye tarzına bakıldığında sürecin detaylı olarak anlatılmasının ve bu iki kahramanın süreç içerisinde bir araya gelmesinin de okuyucuya bir mesaj niteliğinde olduğu düşünülebilir. Bu düşünüşün dışında Kün Togdı ve Ay Toldı'nın bir araya gelmesini "töre tatbik sahası bulmak için "iktidar"a muhtaçtır" şeklinde yorumlayan Kafesoğlu (1980, s. 27) "iktidar, her zaman değişebilen kaypak bir mahiyete sahip olduğu için daima kanunun kontrolü altında tutulmak icap etmektedir. "Dönellik ile suçlanan" kut aslında daima "yeni ve taze" olanın peşinde koşmakta, "eski, yıpranmış"

olanla meşgul olmamaktadır. “Yeni varken eskiye, güzel varken kötüye ne lüzum var.” şeklinde değerlendirir. Kafesoğlu'nun bu görüşünü destekler mahiyette Arslan (1987, s. 86) da bu iki kahramanın bir araya gelmesini siyasal iktidarla törenin bir araya gelmesi şeklinde değerlendirirken Yusuf Has Hacib'in kahramanlar üzerinden ortaya koymuş olduğu bu hareketliliği “*gerçek kudretin kanun*” olduğu şeklinde yorumlamıştır.

Mübarek mutluluk güneşinin²¹ kendisiyle birlikte parladığı, Yusuf Has Hacib'in mutluluk olarak simgeleştirdiği Ay Toldı: Sakin doğalı, akıllı, bilgili, zeki, iyi gönüllü, sözü yumuşak, bulunduğu yerde sözü geçen²², genç²³, kusursuz²⁴, yenilikçi²⁵, kendinden emin²⁶, zaman geçtikçe kendisine ve etrafına daha faydalı olacağını bilen²⁷, hükümdarla anlaşması, bilgeliği ve görgüsü sayesinde hükümdara vezir²⁸ olan bir karakter olarak sunulmaktadır.

Hikâyeye kendinden emin, kendini tanıyan bir kahraman olarak giriş yapan Ay Toldı, bilgisinin ve görgüsünün verdiği tecrübeyle hükümdarın hizmetinde çalışmak amacıyla bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuktan sonra ulaştığı şehirde onu tanıyan yoktur. Geceyi kendisinin layık olmadığını düşündüğü bir yerde geçirir.²⁹ Bu durum onu ümitsizliğe itse de daha sonra talihi döner. Hükümdarın yakın çevresinden insanlarla tanışıp, hükümdarın hizmetine girmesi Ay Toldı'yla birlikte başta hükümdarın ve diğer karakterlerin hikâyedeki işlevinin ortaya çıkmasında belirleyici bir rol oynar.

Ay Toldı'nın hükümdarın hizmetine girmek için yaşadığı süreç; ideal insan tipini temsil ettiğini düşündüğümüz hükümdar Kün Togdı'nın aydınlanma sürecinin somut bir şekilde anlatılma biçimi olarak görülebilir. Ay Toldı insanın aydınlanma sürecini temsil edebilir. İnsanın aydınlanmayı yaşama aşamalarının Ay Toldı'nın özelinde bir kez daha simgeleştirildiği düşünülmektedir. Ay Toldı'nın bulunduğu yerde değerinin bilinmemesi, bulunduğu konuma kendisini layık görmemesi, insanın kendi bulunduğu bilgi birikimini ve ruhî durumunu değerlendirmesine, bulunduğu konumdan daha iyi bir konumda olması gerektiğine, ruhsal huzur arayışına işaret etmektedir. Arayış içerisinde olan, bulunduğu yerde memnun olmayan insan, kendisine bir tepki olarak ruhsal yolculuğa çıkar. Bu yolculuk ideal insan olmak için gerçekleştirilmesi gereken bir eylemdir. Ay Toldı da bu uyumluluk çerçevesinde değer bulacağını düşündüğü bir yolculuğa çıkar.

Bu yolculuk neticesinde buluşan Kün Togdı ve Ay Toldı'nın aralarında geçen diyaloglarda devamlı olarak birbirlerini denedikleri görülmüştür. Bunun en bilinen örneği Ay Toldı'nın hükümdar karşısında bir top üzerinde oturarak kendisiyle ilgili hükümdara mesaj vermesi ve Kün Togdı'nın ise üçayaklı bir sehpa üzerinde oturarak Ay Toldı'ya

²¹ 354. beyit

²² 462- 466 arasındaki beyitler

²³ 674. beyit

²⁴ 684-685. beyitler

²⁵ 686-688 arasındaki beyitler

²⁶ Bu yargıya hükümdarın huzurunda hangi şartlarda hizmette bulunacağını 702-713. beyitler arasındaki anlatımından çıkartmaktayız.

²⁷ Bu yargıya Aytoldı'nun 730-748. beyitler arasında kendi isminin anlamını açıklarken verdiği örnekten hareketle varılmıştır.

²⁸ 1036. beyit *Ona vezirlik unvanı ve mührüyle tuğ, davul ve zırh verdi.*

²⁹ Ay Toldı'nın misafir bulunduğu bu muyanlık Budist Türklerin hayır ve yardım yurdu olduğu malumdur. Bu terim Sanskritçe punya kelimesinden Türk Budist dinî edebiyatına, lehçelere göre, piyan, buyan, muyan, mayan, bayan şekillerinde geçmiştir. Mahmud Kaşgari muyan kelimesini "hayır ve hasenatı" ve muyanlığı "yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat" diye açıklıyor. Uygur metinlerinde "kut" ile beraber "kut buyan" şeklinde de geçmektedir. Çağdaş Türk lehçelerinden Kazaklarda yeni bir yere yerleşenlere iyilik temennisi olarak söylenen "konuş bayanlı bolsun" (konduğunuz yer mübarek olsun) denir. Şamanist Altay Türklerinin ilahilerinde "piyan" şeklinde "merhamet, şefkat, bereket" anlamlarını ifade eder. Bir ilahi-duada "buzagılı yaban geyige piyan (merhamet) eden tanrı" denilmektedir. Anlaşıldığına göre budistlerin "piyanlık" dedikleri hayır yurtlan Müslüman Karahanlı Türklerine "muyanlık" şeklinde geçmiştir (İnan, 1998, s. 47).

cevap vermesidir. İki de birbirini sınadıktan sonra birbirlerinden emin olmuşlardır. Kün Togdı ancak Ay Toldı'yı çeşitli denemelerden geçirdikten sonra Ay Toldı'ya vezirlik vererek onu devlet işlerine getirmiştir. Ay Toldı bundan sonra tam anlamıyla hükümdara hizmet etmeye başlamıştır.

Eserde bu iki kahramanın birbirlerini deneyerek bir araya gelmeleri, ideal insanın aydınlığa hemen ulaşamayacağını düşündürmektedir. İki kahraman arasında geçen diyaloglardan; *insanın aydınlanma için kendisini ve aydınlanmak istemesindeki nedenleri sorgulaması ve aydınlanmaya ulaşmak için aklını bilgi ile donatması gerektiği yine bunlarla birlikte aydınlanmanın bir süreç aldığı* anlaşılmaktadır. Kün Togdı ve Ay Toldı arasındaki simgesel “gel-git”ler ve sorgulamalara dayanan diyaloglar, ideal insanın tekâmül süreci içerisindeki *zamana saygısını* ifade etmektedir.

İdeal insan olma gayesi içerisindeki bireyin bu süreçten sonra da kendi hayat çizgisi içerisinde dikkatli davranması ve hareketlerini de artık bu gaye doğrultusunda düzenlemesi gerektiği de Yusuf Has Hacib tarafından Ay Toldı aracılığıyla açık bir şekilde ifade edilmiştir: 698. beyit *Ay-Toldı şöyle dedi: Kısaca ben ve doğam bir geyiğe benzeriz.* 699. beyit *Seven ve dileyen beni kolay bulamaz; balsa bile tutamaz ve çabuk kaybeder.* 700. beyit *Eğer beni bulan kişi tutup bağlamayı bilirse, ben ondan kaçamam, bu kesindir.* Bu açıklamalar aydınlanmanın bir süreç olduğunu ve devamlı bir emek, çaba, özen istediğini metaforik olarak örneklendirmesi açısından önemlidir.

Eserde Kün Togdı ve Ay Toldı'nın tanışmasına neden olan kahramanlardan Küsemış ise aydınlanmayı yaşayan insanın ideal insan tipine dönüşüm aşamasındaki en önemli **anı** temsil edebilir. Kahramanın eserde bu yüzden ismi zikredilen bir yan karakter olarak okuyucuya sunulduğu düşünülebilir.

Ay Toldı özelinde araştırmacılar tarafından dile getirilen ve değinilmesi gereken bir diğer konu da Ay Toldı'nın Yusuf Has Hacib'in kendisini temsil ettiği yönündedir. “Kutagu Bilig'de Kut'u (saadet, ikbal, devlet) temsil eden Ay-Toldı ile ukuş'u (akıl) temsil eden Ögdülmiş'in şahıslarında şairin kendisini betimlediğini söyleyebiliriz (Arat, 2008, s. 28).” Arat'ın bu düşüncesi İnan (1998, s. 48) ve Ercilasun'da (2007, s. 174) da karşılık bulmuş, eserin müellifi olan Yusuf Has Hacib'in Ay Toldı ile özdeşleştirilebileceği söylenmiştir. Özönder ise konuyu “Yûsuf kut'un geçiciliği vasfında Ay Toldı ile, doğru yasalarla=adaletle devletin idare edilmesi gerektiği hususunda Kün Togdı ile birleşirken, aklı öne koyması ile de Ögdülmiş'le birleşir (Özönder, 2018, s. 217)” şeklinde yorumlamıştır.

Eserin sonuna kadar şahıs kadrosunda bulunmayan Ay Toldı “*tam bir Müslüman olarak şehadet getirerek ölür* (Çağatay, 1970, s. 96).” ve yerine erdemlerle donattığı Ögdülmiş eserin şahıs kadrosunda hükümdarın yanında merkezi bir konuma oturur.

Ögdülmiş

Eserde Ay Toldı'nın yaşı küçük ve tek oğlu³⁰ olarak sunulan Ögdülmiş aklın sembolüdür. Ögdülmiş ismi ile ilgili olarak Çağatay (1970, s. 107) Benzing'in kendisine iletmiş Ögdülmiş'in Hz. Muhammed'i, temsil etmiş olabileceği görüşünü kabul eder ve Ögdülmiş ismi ile ilgili şu açıklamayı yapar:

Gerçekten de Ögdülmiş ismine Yusuf Has Hacib'in verdiği “akıl” anlamı yalnızca sembolik olsa gerek. Şayet bunu Yusuf Has Hacib ög “akıl” kelimesinden alıyorsa tabiidir ki teşkil bakımından yanlıştır. Ögdü “takdiri, övme”, ögdül “mükâfat”, bugünkü Türkçede ödül sözü bir isimdir. Burada ise ögdül- fiil olarak -miş isim eki almıştır, yani ög-ü-d-ül- veya ög-ü-t-ül- fiil tabanı olacaktır. Ögdülmiş'in Muhammed (hamd

³⁰ 1158-1159. beyitler

edilmiş) adının karşılığı olmasında dil bakımından bir engel yoktur. Görülen iş ve cevvalik de Hz. Muhammed'e layıktır. Bu fikre ancak bir itirazım var, o da Ögdülmiş'in son safhada görülen bedbinlikle Ogdurmuş'a sığınması meselesidir (Çağatay, 1970, s. 98).

Çağatay'ın bu düşüncesi temsil noktasında Ögdülmiş'e yüklenen temizlik, saflık, vb. erdemler yönünden peygambere benzer sıfatlarla anılması yönünden de desteklenebilir.

Yusuf Has Hacib eserin girişinde Ögdülmiş'i tanıtırken aklın adıdır ve kişiyi yükseltir³¹ şeklinde bir ifade kullanarak onu aklın ve bilginin sembolü olarak gösterir. Ay Toldı'nın oğlu olan Ögdülmiş; yaşı küçük³², soyu temiz, güzel yüzlü, iyi huylu³³, bilgi bakımından Ay Toldı'ya denk³⁴, bilgi denizi ve akıl deryası³⁵, iyilikler arasındaki en iyi³⁶, aklın kendisi³⁷, güvenilir- bağlı- doğru- temiz³⁸ vb. sıfatlarla donatılmış bir kahraman olarak sunulur. Bu erdemlerle donatılan bir kahraman olarak tanıtılan Ögdülmiş'in eserde babasıyla bir araya gelmesi de eserin hikâye tarzının dışındadır.

Ay Toldı'nın oğlunu ağlayarak kucaklaması ve kendi ölümünün yaklaştığını oğluna ve okuyucuya hissettirmesi eserin duygusal sahnelerinden biri olarak sunulmuştur.³⁹ "Ögdülmiş kutlu akıldır hem kutun oğlu hem de kutu varlığında taşıyan bir yapısı vardır (Başer, 2011, s. 44)." Eserde Ögdülmiş'in "kut"un temsilcisinin oğlu olarak akli sembolize edecek şekilde sunulması da Türk düşünce sistemi hakkında ipuçları vermektedir. Akıl sahibi olmanın da bir nevi kut taşımakla veya kuta sahip olmakla eşdeğer olduğu sonucuna varılabilir.

Ögdülmiş, Ay Toldı tarafından övülürken, baba- oğul arasındaki diyaloglar daha çok baba tarafından oğluna verilen nasihatler üzerinedir. Bu nasihatler erdemler üzerinedir. Akli ve bilgiyi erdemlerle donatmak gerektiğini Ögdülmiş özelinde açıklayan Yusuf Has Hacib, insanın akli ve bilgisi olsa dâhi erdemsiz davranışların hem onu hem de aklını ve bilgisini değersiz kılacağını anlatır.

Eserde Ay Toldı özelinde daha çok erdemler anlatılırken devlet düzeni ve yönetimi ile ilgili bilgiler Ögdülmiş tarafından okuyucuya aktarılmaktadır (Parlak, 2010, s. 95). Ay Toldı'nın ölümü ile birlikte hükümdarın gözetimi, koruması ve eğitimi altına alınan Ögdülmiş, eser boyunca varlığını sürdürmüş ve devletin işlerinin düzenlenmesinde Kün Togdı kadar etkin olmuştur.

Ay Toldı ölmeden önce Ögdülmiş'i hükümdara emanet etmiştir.⁴⁰ Hükümdar yas töreninden sonra Ögdülmiş'i çağırılmış ve ona sahip çıkmıştır. Hükümdarın Ögdülmiş'i yanına çağırmasıyla çeşitli sorularla onu denediği beyitlerde geçmekle beraber bu sorulara eserde yer verilmemiştir. Ögdülmiş hükümdarın hizmetine girdikten sonra hükümdarın ona öğrettikleri ile eksikliklerini tamamlamıştır. Burada Ay Toldı'dan farklı bir tutum sergilenmektedir. Ay Toldı bilgisi ve görgüsü ile hükümdarın hizmetine gelirken onun oğlu hükümdar tarafından eğitilerek eksiklikleri giderilmiştir. Bu eksikliklerin erdemlerle ilgili değil de daha çok devlet idaresi, kanunlar, iç hizmet ve erkân üzerine olduğu beyitlerde görülmektedir.⁴¹ Ögdülmiş'in yükseltilmesi; ona inanılması⁴², ülkeye

³¹ 356. beyit

³² 1158. beyit

³³ 1159. beyit

³⁴ 1249-1250. beyitler

³⁵ 2949. beyit

³⁶ 3057. beyit

³⁷ 3062. beyit

³⁸ 3063. beyit

³⁹ 1161-1162. beyitler

⁴⁰ 1580. beyit

⁴¹ 1641-1644 arasındaki beyitler

hâkim kılınması⁴³; ona unvan, mühür, at, koşum ve hilat verilerek, ikbalin son derecesine ulaştırılması⁴⁴, iyi kanunlar koyması⁴⁵ vb. ifadeler, eserde doğrudan söylenmese dâhi Ögdülmiş'e de haciblik unvanının verildiğini düşündürmektedir.

“Kün Togdı-Ögdülmiş konuşmalarının çoğunda, konuşmayı başlatan taraf Kün Togdı olsa bile diyalogun kontrolünü elinde tutan kişi Ögdülmiş'tir (Özönder, 2018, s. 202).” Bu durum “Ögdülmiş'in metinde akli temsil etmek üzere bulunmasından kaynaklanmakla (Parlak, 2010, s. 95)” birlikte “töre'nin dogmatiklikten ne kadar uzak, sürekli yenilenmeye ne kadar uygun bir karakter taşıdığına da göstergesidir (Başer, 2011, s. 45).”

Eserin diyaloglarından çıkarılan bir başka durum ise kutu devamlı kılan şeylerden belki de en önemlisinin var olan aklın bilgi ile geliştirilmesi gereğidir. Bu gelişme isteği Arslan (1987, s. 24) tarafından “akıl ile kaynaşmış bilgiyi sürekli eyleme çevirmek endişesi, Yusuf'un en büyük kaygısıdır” şeklinde değerlendirilmiştir. Bu kaygıyla okuyucuya sunulan gelişmenin devamlı bir şekilde *tecrübe* olarak nesiller arası aktarımına ise eserden hareketle Çetin (2010, s. 128).” şöyle bir yorum getirmiştir: “Devletin en yücesindeki bir bellek oğluna ve diğer yandan akli sembolize eden konuma hitap etmektedir. Yani akıl bir tüm kişilik tarafından oryante edilerek bir tek kişilikten tüm kişiliğe dönüştürülmek istenmekte ve süre giden bellek oluşturulmaya çalışılmaktadır.”

Ögdülmiş'in emanet olarak hükümdara kalması, hükümdarın bu emanete sahip çıkması, Ögdülmiş'in Ogdurmuş'la hükümdar arasında bir köprü vazifesi görmesi, eserin sonuna kadar Kün Togdı ile Ögdülmiş'in hayatta kalması, ikisinin akıbetinin belli olmaması, üzerinde düşünülmesi gereken ayrıntılar olarak düşünülmektedir.

Ay Toldı'nın Ögdülmiş'i Kün Togdı'ya bırakması; aydınlanmanın ardından, ideal insan olma yolundaki ferdin akli ve bilgiyi ne yönde kullanması gerektiğine işaret edebilir. Burada aydınlanmayı yaşayan insan bir gelişim ve yenilenme içerisinde devamlı daha fazlaya bilgiye ve tecrübeye ihtiyaç duymaktadır. Belki de bu yüzdendir ki eserde iki- üç kere Ögdülmiş'in devlet işlerini düzenlediği ve halkı feraha kavuşturduğu işlenmiştir. Devamlı yeniliği ve daha bilge bir insan nasıl olunur yolunu arayan Kün Togdı için Ögdülmiş, aklın yanında *bilgeliğin ve yenilenmenin* de sembolüdür. Bu nedendir ki hizmetçiler ve onların hükümdara karşı sorumlulukları doğrudan kesin ve net bilgilerle ikisinin arasındaki diyaloglarda sunulmuştur.

Yaşadığı maddî dünya içerisinde ihtiyaç duyduğu mutluluğa akli, bilgeliği, her daim yenilenme isteği ve erdemlerle ulaşmaya çalışan ideal insan, diğer dünya için de aynı mutluluğu yakalama gayesini taşımaktadır. Onu diğer dünyada da mutluluğa götürecektir olan yine akli, bilgeliği ve yenilenme isteğidir. Bu nedenle olacaktır ki; eserde Ögdülmiş, Kün Togdı'yla insanın sonunu, akıbetini temsil eden Ogdurmuş arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Her şeyin özellikle yaşanan dünyanın geçici olduğunu ısrarla vurgulayan Kutadgu Bilig; ideal insan ölse bile akli, bilgeliği ve bunlar sayesinde yaşadığı erdemli hayat neticesinde ölümsüz bir ad bırakarak⁴⁶ var olacağı düşüncesinden hareket etmektedir. Belki de bu düşünüş neticesinde Kün Togdı ile Ögdülmiş'in ölümüne dair bir ifadeye eserde yer verilmemiş olabilir.

Çağatay (1967, s. 40) ise eserdeki kahramanların temsili noktasında onların devlet idaresinden ve erkânından söz etmelerinden dolayı bu üç kahramanın (Kün Togdı, Ay Toldı ve Ögdülmiş) devlet idaresini temsil ettiğini anlatır.

⁴² 1764. beyit

⁴³ 1765. beyit

⁴⁴ 1766. beyit

⁴⁵ 1770. beyit

⁴⁶ 229. beyit

Odgurmuş

Son, bitim, sonuç; gelecek, istikbal; daha önce yapılan işlerin sonucu, netice; ölüm anlamlarına gelen Arapça *akıbet*⁴⁷ kavramının eser kahramanları arasında Odgurmuş'la sembolleştirildiği görülmektedir. Başer (2011, s. 74), Karahanlı Türkçesi döneminde Odgurmuş'ın şahsında somutlaştırılmaya çalışılan akıbet kavramının günümüz kavramlar dünyasında "irfan" kavramıyla açıklanması gerektiğini öne sürer. Kavramın ne ifade ettiğinin bugünkü bilgi birikimiyle tam olarak tespit edilmesi eserdeki diğer kahramanlar için Türkçe kavramlar kullanılırken, Odgurmuş için niçin Arapça kökenli bir kavram kullanıldığını da açıklayacaktır. Bu kavramın o dönem için tam olarak neyi ifade ettiğinin belirlenmesi, kelimenin dönem sözlüklerinden ve kelimeye yönelik Arapça etimoloji çalışmalarının bir araya getirilip Kutadgu Bilig özelinde değerlendirilmesinden sonra netleşebilir. Şimdilik akıbet kavramını "*daha önce yapılan işlerin sonucu, netice*" şeklinde değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Akıbeti⁴⁸, insanın sonunu temsil eden Odgurmuş, eserde son olarak ortaya çıkan etkin bir karakterdir. Kün Togdı'nın Ögdülmiş'e "3133. beyit *Ey dürüst doğalı, benim yanımda şimdi sen teksin; seni kaybedersem başka birini nerede bulurum.*" şeklinde endişeli ve korku dolu sorusu üzerine Ögdülmiş'in akrabası⁴⁹ olan Odgurmuş'ı, hükümdara anlatması ve tasvir etmesiyle Odgurmuş eserdeki yerini alır.

Odgurmuş eserde Ögdülmiş'in kardeşi ya da akrabası olarak Kün Togdı'nın endişeli sorusu üzerine⁵⁰ "*yok ermez kadaşlar ara bar meniñ*" şeklinde Ögdülmiş tarafından tanıtılmıştır. Buradaki kadaş sözcüğü için Çağatay (1970, s. 105); bu sözcüğün metnin bu bağlamında kardeş anlamını taşımadığını, zira eserin daha önceki bölümlerinde Ay Toldı'nın tek bir oğlu olduğunun ifade edilmesinden hareketle açıklar. Bu düşünüşle birlikte Odgurmuş'ın Ögdülmiş'in akrabası olacak şekilde eserde yer aldığı açık bir şekilde görülmektedir. Çağatay (1967, s. 40) bu düşüncesinin yanında eserdeki tip tahlilleri ve kahramanların birbirinden ayrılması noktasında yaşanan zorluğun edebî eserlerdeki psikolojik tip ayrılığının Kutadgu Bilig'de olmamasına bağlar.

Odgurmuş, elinden her türlü iş gelen, erdem ve takva sahibi⁵¹, hareketi doğru, her türlü iyiliğe el vurmuş⁵², dağda yaşayan dünyadan yüz çevirmiş⁵³, Tanrıya ibadetle vakit geçiren⁵⁴, insanların seçkini ve erdemleri Ögdülmiş'ten kat kat fazla olan⁵⁵, aç- çıplak-dermansız⁵⁶, halvete çekilmiş⁵⁷, elli yaşlarında⁵⁸ bir zahit görüntüsü çizmektedir.

Ögdülmiş'in Odgurmuş'ı hükümdara anlatması üzerine hükümdar Odgurmuş'ı görmek, hizmetine almak onun bilgisi ve erdemlerinden faydalanmak ister. Bunun için Ögdülmiş'i onun yanına gönderir. Ögdülmiş Odgurmuş'ın yanına ulaştığında ona, niye dağ başında, tek başına zelil bir hayat içerisinde yaşadığını sorar. Odgurmuş ise dininin selametini ve kendi ferahını halvete çekilip Tanrı'ya ibadette gördüğünü söylemiştir.⁵⁹ Bu iki kahramanın ilk görüşmesinde Ögdülmiş ne kadar arzu etse ve Odgurmuş'ı hükümdarın

⁴⁷ 357. beyit

⁴⁸ 357. beyit

⁴⁹ 3145. beyit

⁵⁰ 3133. beyit

⁵¹ 3146. beyit

⁵² 3147. beyit

⁵³ 3148. beyit

⁵⁴ 3149. beyit

⁵⁵ 3150. beyit

⁵⁶ 3328. beyit

⁵⁷ 3339. beyit

⁵⁸ 6034. beyit

⁵⁹ 3327-3339 arasındaki beyitler

hizmetine çağırır da Ogdurmuş, kendim dünyadan kaçarak buraya geldim; tekrar oraya nasıl giderim⁶⁰, diyerek cevap verir ve bu isteği reddeder. Hükümdar Ögdülmiş'in anlattıklarından etkilenmiş ve Kün Togdı'nın Ogdurmuş'ı görme isteği daha da artmıştır. Böylelikle Ögdülmiş'i ikinci kez Ogdurmuş'a gönderir.⁶¹ Ogdurmuş bu isteği de nazik bir şekilde geri çevirir. Hükümdar arzuladığı görüşmenin kendi istediği gibi gerçekleşemeyeceğini anlayarak başka bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Bu sefer Ogdurmuş'ı kendisine hizmet için değil de nasihat vermesi için belli bir süreliğine yanında görmek ister.⁶² Ogdurmuş bu dileği kabul eder ve hükümdarı görmek için kendisinin geleceğini Ögdülmiş'e söyler.⁶³

Ogdurmuş, Kün Togdı'nın isteği üzerine Ögdülmiş'in ancak üçüncü ziyaretinde belli bir süreliğine hükümdarla sohbet etmek için daveti kabul eder. Hükümdar ile Ogdurmuş'un diyalogları ölümden sonra gidilecek dünya, ahiret mutluluğu üzerindir. Ahirette mutlu olmak için yaşanan maddî dünyada yapılacak olan hazırlıkların, insanın kendini geliştirmesinin, yaşam şeklini diğer dünyaya göre düzenlemesinin, maddî dünyanın geçiciliğinin, esas mutluluğun diğer dünyada lazım geldiği görüşünün işlendiği diyaloglar, Ogdurmuş'un hükümdarın yanından ayrılmasıyla biter. Ogdurmuş hükümdarın yanından ayrıldıktan belli bir süre sonra bir rüya görür ve bu rüyayla ölümün ona yaklaştığını Ögdülmiş'e anlatır. Eserin sonuna doğru ölen Ogdurmuş, eserdeki diyaloglar ve Ogdurmuş üzerinden verilmek istenen felsefeye uygun bir şekilde miras olarak bir değnek ve çanak bırakır.

Ogdurmuş gafil olmamayı temsil etmektedir. O dünyanın her türlü tuzağına karşı tek gerçekliğin ölümden sonraki hayat olduğunu böylelikle akıbetin güzel olması için uyanık bulunmak gerektiğini gafil olmamakla da temsil etmektedir.

Eser kahramanları arasında geçen diyaloglar “an, geçmiş, gelecek, tecrübe ve tecrübesizlik, kural ve kuralsızlık bağlamlarında” değerlendirilebilirken Ögdülmiş ve Ogdurmuş arasındaki diyaloglarda Ogdurmuş'un bilge insan tanımı öne çıkar. Ogdurmuş kişinin ölmeden önce işlerini düzene koyması gerektiğini belirtir. Böylelikle Ogdurmuş eserdeki fonksiyonunu açıkça yerine getirir (Sarıkaya, 2016, s. 353; Kök vd. 2019, s. 55). “Ogdurmuş'un bu metinde yer almasının sebebi, diğer dünya ile bağlantı kurulmak istenmesidir (Parlak, 2010, s. 98).” Bu düşünceler ışığında bilge kişinin ölmeden önce kendisini diğer dünya için hazırlaması gerektiği Ogdurmuş özelinde eserden öğrenilebilir. Ogdurmuş kelimesiyle ortaya konan metaforla sūfî tipi tanıtılmak istenmiştir. Bu sufi tipi ise kendisini dünyadan soyutlamış ve gerçeklere ulaşmış insandır (Koca, 2012, s. 77). Kendisini dünyadan soyutlayan bu tip “Kutadgu Bilig'in entelektüel, mitolojik ve tarihî bir kişiliği konumundadır. Türk düşüncesini bünyesinde barındıran önemli bir kimliktir. Ogdurmuş kendini Türk mitolojisinin ve Türk düşüncesinin kaynaklarından alarak Ay Toldı'nın yolunda Ögdülmiş'le birlikte Türk kimliği ile bugüne ışık tutar⁶⁴ (Kök vd. 2019, s. 21).”

⁶⁰ 3695. beyit

⁶¹ 3855-3861 arasındaki beyitler

⁶² 4938-4940 arası beyitler, 4953-4954 arasındaki beyitler

⁶³ 4991-4996 arasındaki beyitler

⁶⁴ Ogdurmuş, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi olaylarına da hâkimdi. Ogdurmuş, Ay Toldı-Ögdülmiş zincirinin entelektüel halkasıdır. Hitap ettiği hükümdarın kim olduğunu onu hanedanı ülke yönetimine hâkim olmuş babası hakkında da bilgi sahibidir. Ogdurmuş softa zahit ya da sadece bir Budist rahip olarak bu kadar demokratik bir söylemden bahsedebileceği düşüncesinde değildir. Ogdurmuş'un bağnaz bir softa veya her şeyi boş vermiş Budist bir kişilik olarak görmemekteyiz. Halkın (avamın) durumunu olabildiğince ayrıntılı anlatabilen sarayı konuşturabilen Ogdurmuş aslında duyarlı ve yönetimin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Ogdurmuş bağnaz bir softa, neme lazımcı bir zahit veya Budist rahip konumunda olsaydı Ögdülmiş için toprak (vatan) gibi kutsal bir değeri hatırlatmaz ve halkı üzerinde etkili olamazdı (Kök vd. 2019, s. 51).

Odgurmuş özelinde eseri inceleyen araştırmacılar tarafından iki temel soru sorulmuştur. Bu sorular Ay Toldı ve Odgurmuş'ın eserinde niçin öldüğü ve Odgurmuş'ın hangi kültürün veya dinin temsilcisi olduğu yönündedir.

Çağatay (1967, s. 46) bu durumu değerlendirirken "Odgurmuş'ın kişiliği diğer üç tipe göre Budizm'i veya hiç değilse şayet Müslüman oldu ise, gizlice eski dini, Buda taraftarlarını temsil ettiğini bu devir İslam zahitlerinin Budizm'den ayrılmadıklarını gösteriyor" şeklinde bir düşünce içindeyken makalesinin sonunda Odgurmuş'ın Budizm'i temsil ettiğini kesin bir dille "KB'de İslamiyet'i değil, Budizm'i temsil etmektedir" şeklinde ifade etmiştir (1967, s. 48)."

Adaleti ve bilgeliği ile Kün Toğdı hükümdar kut'u, yani Ay Toldı'yı yakalayabilmiş; Ay Toldı=kut bu âdil hükümdarı çabuk terk etse de ilig/ıduq kut Kün Toğdı'ya eserin sonuna kadar onu terk etmeyen oğlu Ögdülmiş'i, yani akli kendi yerine bırakarak gitmiştir. Akıyla temayüz eden Ögdülmiş, sonucun ne olacağını bilse de bilge hükümdar Kün Toğdı'yı, üstün meziyetlere sahip yakın akrabası Odgurmuş'la tanıştırmak, Odgurmuş marifetiyle bu sefer akıbet bilgisini güçlü bir biçimde birlikte idrak etmişler ve akıl ile adaleti yaşadıkça devlette hâkim kılan iki başkarakter olarak eserin sonuna kadar kalmışlardır (Özönder, 2018, s. 191).

Çağatay'ın (1985, s. 133) bu düşüncesine karşılık Ercilasun "akıbet"i temsil eden Odgurmuş ise daha çok İslami geleneği aksettirir" şeklindeki görüşünü öne sürmüştür. Kök ve Eker (2019, s. 57) ise konu hakkındaki düşüncelerini, "Odgurmuş Kutadgu Bilig denizinde Türk kimlikli ve Türk renkli bir su damlasıdır" ifadesiyle Türk kültürü ve kimliği ekseninde ifade etmişlerdir.

Çağatay (1967, s. 45-48) Ay Toldı ve Odgurmuş'ın eserinde ölmesini iki dinin karşılaştırması olarak değerlendirir. Ona göre İslam'ın temsilci Ay Toldı "herkesin istediği ve imrendiği bir ölümle", Odgurmuş ise "yalnız başına" ölmektedir. Bu iki ölüm iki hayat felsefesini bir olay örgüsü etrafında karşılaştırmaktadır. Odgurmuş'ın ölümü Budist Türklerin Müslüman Türklerden ayrılmalarını da temsil edebilir. Demirci (2016, s. 142) Ay Toldı'nın ölümünü kutun geçiciliğine bağlarken Odgurmuş'ın ölümünü ise "ahireti hatırlayıp durmanın bu dünyada pratik bir faydasının bulunmadığı" düşüncesinden hareketle anlatır.

Özönder'e (2018, s. 186) göre ise Ay Toldı'nın ölümü "kut"un geçiciliğini göstermektedir. Odgurmuş'ın ölümü ise Budist Türklere bu "dünyadaki hayatın tek sonlu olduğu" mesajını iletmiş hem de dünyevilik ile münzevi dindarlığı karşılaştırmıştır. Yûsuf'un ideal devleti kut-akıl-akıbet ayakları üstüne oturan adalet'le ülküleştirdiğini gösterir (Özönder, 2018, s. 191). Özönder'in bu yorumundan hareketle devletin bu şekilde ülküleştirildiği noktada insanın da kâmil insan olarak ülküleştirildiğini ifade etmek kaçınılmazdır.

İnsanın sonunu temsil eden Odgurmuş karakteri, insanın sadece bu dünya için çalışma, mutlu olma gayreti içerisinde olmaması gerektiğini, insanın esas mutluluğa ölümünden sonra ihtiyaç duyduğunu, insan ne yaparsa yapsın zaten bu dünyada mutlu olamayacağını anlatmaktadır. Odgurmuş'ın dünyanın geçiciliği üzerinde yoğunlaşan diyalogları, sembolü seçtiği kavramla ve verilmek istenen iki dünya mutluluğu düşüncesiyle örtüşmektedir. Hükümdarın Odgurmuş'u üç kere davet etmesi ve en son davette Odgurmuş'ın hizmet için değil de nasihat ve öğüt için hükümdarın yanına gelmesi eserindeki diğer kahramanlardan farklı bir tutum göstermektedir. İdeal insan olma yolundaki bireyin aydınlanmayla birlikte akla, bilgiye, mutluluğa ihtiyacı vardır. İdeal insanın bu olgulara ihtiyacı varken bu olguların da ideal insanda bireyin isteği ve gayreti

ölçüsünde karşılık bulması bu anlatıda ön planda durmaktadır. Fakat eserdeki son kahraman olan Akıbet, ideal insanın istediği zaman değil kendi vakti geldiğinde sahibine ulaşan sahibinin hizmetinde olmayan (Ay Toldı ve Ögdülmiş'in Kün Togdı'nın hizmetinde olması), aslında ideal insanın akıbetin hizmetinde olduğunu anlatır. Kısacası ideal insan aydınlanması, akıllı, bilgisi, bilgeliği ve erdemleriyle kendi sonu için hazırlanması gereken bir varlık olarak Odgurmış özelinde anlatılmıştır.

Sonuç

Yusuf Has Hacib'in doğruluk, saadet, akıl, akıbet kavramlarıyla sembolleştirdiği kahramanların, eserin alt metninde farklı sembolleri de olabilir mi; düşüncesinden hareketle yapılan çalışma sonucunda Yusuf Has Hacib'in, Kün Togdı özelinde ideal insan tipini okuyuculara aktardığı tespit edilmiştir. Kün Togdı ideal insan olma gayretinde bir kahramandır ve diğer kahramanlar aslında bu insanın ideal insan olma yolculuğundaki kişisel gelişim aşamalarıdır. Bu aşamalarda ortaya çıkan diğer kahramanlar için Ay Toldı'nın *aydınlanmayı* Ögdülmiş'in *yenilenmeyi ve bilgeliği*, Odgurmış'ın *insanın sonunu ve diğer dünya mutluluğu için sahip olunması gereken erdemleri, sakınuk olmayı, usayuk olmamayı* da temsil ettiği söylenebilir. Bu düşünüşten hareketle eserin yüzey yapısında dört kahramandan söz edebilirken makalenin inceleme kısımları ve yapılan değerlendirmeler ışığında eserin derin yapısında aslında dört kahramandan değil, ideal insan olmak için yola çıkan tek bir kahramandan (Kün Togdı) söz edilebilir. Kün Togdı, Türk düşüncesinde bireyin ideal insan olma yollarını (diğer karakterlerle desteklenerek) somutlaştıran örnek bir insan modeli olarak sunulurken diğer kahramanlar bu ideal insanın tekâmül aşamalarını göstermektedir. Eserdeki anlatı ve diyaloglardan yola çıkarak ideal insan olmak için bireyin;

- 1- Akıl ve bilgi sahibi olması,
- 2- Doğruluk, adalet, bilgelik vb. erdemlere sahip olması
- 3- Kendisini bilmesi, kendi bilgisinin, aklının, erdemlerinin ve tecrübesinin farkında olması,
- 4- Gelişim- değişim içerisinde devamlı yenilik peşinde koşması,
- 5- Daha iyi ve daha erdemli bir yaşam arayışında olması,
- 6- Etrafına, içinde yaşadığı topluma faydalı, paylaşımcı olması,
- 7- Kendisiyle birlikte insanlığında mutluluğunu istemesi ve bu yönde de emek göstererek çalışması,
- 8- Sadece yaşadığı dünyadaki mutluluğu değil, ölümden sonraki hayatı için de mutluluğu arama gayesi taşıması gerekmektedir.

Bu ideal insan ancak (Yusuf Has Hacib'in eserin yüzey yapısında yarattığı kahramanların özelinde); doğru, adil, hâkim, bilge, dürüst, sözü doğru, gözü tok gönlü zengin, akıllı, hakkaniyetli, sakın doğallı, zeki, iyi gönüllü, sözü yumuşak, bulunduğu yerde sözü geçen, kusursuz, yenilikçi, kendinden emin, zaman geçtikçe kendisine ve etrafına daha faydalı olacağını bilen, görgülü, soyu temiz, güzel yüzlü, iyi huylu, iyilikler arasındaki en iyi, güvenilir, değerlerine bağlı, temiz, elinden her türlü iş gelen, erdem ve takva sahibi, her türlü iyiliğe el vurmuş, Tanrıya ibadetle vakit geçiren, insanların seçkini olarak anılabilir ve bu ideal insanın namı her iki dünyada da yayılır. Akıl ve bilgi sahibi olan insan kendisini devamlı geliştirerek kendisine hareket alanı açıp insanî erdemlerle bir eylem ortaya koyarsa değer ifade edebilir. Bu iki kavramla donatılan adalet ise insan var oluşunun merkezindedir. Varoluşun merkezindeki insan tüm bu erdemleriyle gaflete düşmediği sürece iki dünya mutluluğunun yolunu bulacaktır.

KAYNAKÇA

- ARAT, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- ARSLAN, M. (1987). *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. S. (2018). "Kutadgu Bilig II Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji İçin Değeri". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. III/2: 179-253.
- BAŞER, S. (2011). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- CAFFEROĞLU, A. (2001). *Türk Dili Tarihi*. Bursa: Alfa.
- ÇAĞATAY, S. (1967). "Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'ın Kişiliği". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*: 39-49.
- ÇAĞATAY, S. (1970). "Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş". *Türk Kültürü*. 98: 95-111.
- ÇETİN, A. (2010). "Kutadgu Bilig'de Türk Aile Kültüründe Bir Babanın Oğul İmajı ya da Süregiden Bellek/Kültür". *Millî Folklor*. 85: 122-132.
- DEMİRCİ, F. (2016). "Bir Felsefe Metni Olarak Kutadgu Bilig". *Yusuf Has Hacib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Uluslararası Sempozyum Bildiriler*: 137-147.
- EKER, Ö. - A. KÖK (2019). "Kültürel Dil Bilim Bağlamında Kutadgu Bilig Metaforları". *Mediterranean Journal of Humanities*. IX/2: 225-242.
- ELİUZ, Ü. (2001). "Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Şahıs Kadrosunun Karakter Yapıları Bakımından İncelenmesi". *Bilig*. 18: 63-86.
- ERCİLASUN, A. B. (1985). "Başlangıcından XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri". *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*. İstanbul: Ötüken: 37-184.
- ERCİLASUN, A. B. (2007). *Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- FİLİZ, Ş. (2002). "Kutadgu Bilig Etiğinde İnsan Eleştirel Bir Yaklaşım". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 14: 251-270.
- İNAN, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KOCA, S. (2012). "Kutadgu Bilig'de "Hükümdar, Vezir ve Sûfi Tipleri"nin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü". *Gazi Türkiyat*. I/10: 63-79.
- KONUR, H. (2022). "Kutadgu Bilig'teki Kün-Togdı ve Odgurmuş Tipleri Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XXII/2: 467-486.
- KÖK, A. (2018). "Köktürk Kağanlık Yazıtlarından Pir-i Türkistan'a İdeal İnsanın Özellikleri". *Türk Dünyası Araştırmaları*. 118: 129-142.
- KÖK, A. - Ö. EKER (2019). "Yusuf Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'a Türkçe Ne Söyletir". *Uluslararası Türk Lehçeleri Araştırmaları Dergisi*. III/1: 20-59.
- KUT, G. (2008). "Divan Edebiyatında "Adl ve Adalet" Üzerine Klişeler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 1: 191-204.

- PARLAK, H. (2010). "Art Gönderim Unsurlarından Gönderge Yinelemesinin Kutadgu Bilig'deki Kahramanlar Açısından Değerlendirilmesi". *Dil Araştırmaları*. 7: 87-106.
- SARIKAYA, E. (2016). "Eski Türk Edebiyatında İlk Edebî Rüya: Oğurmuş'ın Rüyası". *Türkiyat Mecmuası*. XXVI/2: 345-370.
- YILDIZ, H. (2019). "Eski Uygur Budist Metinlerinde Bir Karakter Analizi Kuan Şi İm Pusar". *Eski Türkçenin İzinde Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları*. (ed. Hüseyin YILDIZ). Ankara: Akçağ Yayınları: 59-78.

EXTENDED ABSTRACT

When the studies on Kutadgu Bilig are examined, it is seen that almost all of them are based upon the dialogues of the characters. Those dialogues and the opinions of the characters are mostly examined within the framework of the topics of state administration, military knowledge, behavior patterns, virtues, etc. The fact that the plot and movement are static in the work, and the notion of time is not clearly revealed, caused the text to be evaluated around the dialogues and the information given afterwards. Since the work is presented to the readers with a fictional structure in this way, the characteristics of the heroes and the concepts they are chosen to represent as symbols become even more important. This situation obliges almost all of the researchers doing research on the work to say something about the heroes of the work. Apart from the studies made specifically about the heroes of the text, studies that touch on some features of the heroes within the framework of the nature of the research also appear in Kutadgu Bilig research. In this study, the previous studies made on the heroes of Kutadgu Bilig and the studies on the heroes in the examined researches were also evaluated.

Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacib and presented to Tabgaç Buğra Han, promising that one of the reasons for writing is to achieve fortune and happiness of the two worlds which means the material and the spiritual existences, is one of the important works in our cultural history. In this study, it is aimed to make an examination on the four basic characters of Kutadgu Bilig (Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdilmiş and Oğurmuş) and the concepts they represent (justice, fortune/joy, reason and fate). The main aim to be achieved with this study is to determine how the four concepts with which the heroes of the work are associated describe "Yusuf Has Hacib's ideal person / perfect person". This is to reveal how the ideal person should achieve the happiness of the two worlds. Each hero of the text represents one of these concepts of justice, fortune, reason and fate. Main question to be answered in this work is whether there are any other hidden concepts or symbols these characters represent.

Could the heroes symbolized by Yusuf Has Hacib with the concepts of truth, happiness, reason, and fate have different symbols in the subtext of the text? As a result of the study carried out based on the idea of kün Togdı, it was determined that Yusuf Has Hacib conveyed the ideal human type to the readers. Kün Togdı is a hero in striving to be an ideal person, and the other heroes are actually the personal development stages of this person's journey to become an ideal person.

It is possible to determine that Ay Toldı represents enlightenment, Ögdilmiş represents renewal and wisdom, Oğurmuş represents the end of a human being and virtues that must be possessed for happiness in the other world, being sakınuk (cautious) and usayuk (unwary) for the other heroes who emerged at these stages. From this point of view, while we can talk about four heroes in the surface structure of the text, in the light of the analysis parts of the article and the evaluations made, in the deep structure of the

work, we can talk about only one hero (Kün Togdı) who set out to be the ideal person, not actually all four heroes.

The ideal person, who tries to reach the happiness he needs in the material world he exists, with his mind, wisdom, desire for renewal and virtues, aims to achieve the same happiness for the other spiritual world. It is his mind, wisdom and desire for renewal that will lead him to happiness in the other world as well. For this reason, it will be; In the text, Ögdülmiş served as a bridge between Kün Togdı and Odgurmış, who represents the end and fate of men. Kutadgu Bilig, who insists that everything is temporary, especially the world we live in; He acts from the idea that even if the ideal person dies, he will exist by leaving an immortal name as a result of his mind, wisdom and the virtuous life he lived thanks to them. Perhaps, as a result of this consideration, a statement about the death of Kün Togdı and Ögdülmiş may not have been included in the work.

In Turkish thought, Kün Togdı is presented as an exemplary human model embodying the individual's ways of being an ideal person (supported by other characters). The other heroes show the evolutionary stages of this ideal human being. Based on the narratives and dialogues in the text, in order to be an ideal person must;

- 1- have intelligence and knowledge,
- 2- have virtues such as Truth, justice, wisdom,
- 3- know himself, be aware of his own knowledge, mind, virtues and experiences,
- 4- have continuous pursuit of innovation in development and change,
- 5- seek a better and more virtuous life,
- 6- be useful and sharing to the people around him, to the society he lives in,
- 7- desire the happiness of humanity with him and working in this direction,
- 8- aim to seek happiness not only in the world he lives in, but also in his life after death.

This ideal person is that who is (in the case of heroes created by Yusuf Has Hacib in the surface structure of the text); true, fair, dominant, wise, honest, true to his word, self-complacent, rich in heart, smart, fair, calm nature, intelligent, good-willed, soft of words, influential in his place, flawless, innovative, confident, self-confident, knowing that he will be more beneficial to himself and to others as time passes. The ideal person is someone who is good mannered, clean lineage, beautiful face, good-natured, the best among good deeds, reliable, loyal to values, clean, capable of all kinds of work, virtuous and pious, touching all kinds of good deeds, spending time worshiping God, can be called the elite of the people, and the reputation of this ideal man spreads in both worlds.

A person who has reason and knowledge can only be valuable if he constantly improves himself and opens up a space for himself to act with humane virtues. Equipped with these two concepts, justice holds a major and special place at the center of human existence. As long as the human being at the center of existence does not fall into heedlessness with all these virtues, will find the way to happiness the two worlds.